

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Osiedla i kolonie robotnicze w Katowicach - identyfikacja, rozmieszczenie i stan zachowania

Author: Marta Chmielewska

Citation style: Chmielewska Marta. (2009). Osiedla i kolonie robotnicze w Katowicach - identyfikacja, rozmieszczenie i stan zachowania. "Acta Geographica Silesiana" ([T.] 6 (2009), s. 9-14).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Marta Chmielewska

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec

OSIEDLA I KOLONIE ROBOTNICZE W KATOWICACH – IDENTYFIKACJA, ROZMIESZCZENIE I STAN ZACHOWANIA

Хмелевская М. **Жилые микрорайоны рабочих и „колонияльная” застройка в Катовицах – идентификация, размещение и современное состояние.** Осуществлена идентификация старых микрорайонов города, предназначенных для рабочих, проанализированы закономерности их размещения, а также дана оценка степени их сохранности. Локализованы объекты патронажной застройки в границах города, описана их история, произведен сравнительный анализ. Сделаны выводы, касающиеся т. н. патронажного строительства в городе в целом.

Chmielewska M. **Worker's estates in Katowice – identification, spatial arrangement and preservation.** In this article there were identified worker's estates in urban space of Katowice, and their spatial arrangement and preservation was analysed. Not only was it needed to localize partonized housing estates in the city, but also analyse the history of each one and compare those objects. As a result, the characteristic of worker's housing in Katowice was received.

Streszczenie

Dokonano identyfikacji osiedli i kolonii robotniczych w przestrzeni miejskiej Katowic, oraz przeprowadzono analizę ich rozmieszczenia i stanu zachowania. Wymagało to zlokalizowania obiektów patronackich w obrębie miasta, prześledzenia ich historii oraz przeprowadzenia analizy porównawczej obiektów. W rezultacie uzyskano charakterystykę budownictwa patronackiego w Katowicach.

WPROWADZENIE

Kolonie i osiedla robotnicze, zwane także patronackimi, są obiektami urbanistycznymi o funkcji mieszkaniowej, które powstawały na potrzeby pracowników zakładów przemysłowych, z inicjatywy ich właścicieli. Mimo, iż często pojęcia te dla ułatwienia traktowane są jako synonimy, nie oznaczają tego samego. **Osiedla** to dość duże zespoły urbanistyczne o uporządkowanej strukturze przestrzennej, składające się z domów mieszkalnych, oraz dysponujące instytucjami użyteczności publicznej, które zaspokajają potrzeby jej mieszkańców. **Kolonie** natomiast składają się tylko z domów mieszkalnych, zatem są uzależnione pod względem usługowym od innego większego ośrodka (GŁAZEK, 2005).

Budownictwo patronackie jest ściśle wpisane w przestrzeń miejską tradycyjnych regionów przemysłowych, które powstały w związku z rozwijaniem się w nich od rewolucji przemysłowej pod koniec XVIII w. tradycyjnych gałęzi przemysłu, jak: górnictwo, hutnictwo czy włókiennictwo. Obecnie, w epo-

ce postindustrialnej, kiedy przemysł ciężki odchodzi w przeszłość, a główną rolę odgrywają usługi i przemysł wysokiej techniki, borykają się z licznymi problemami związanymi z restrukturyzacją przemysłu, oraz stają przed trudnym zadaniem, jakim jest przekształcenie się w region nowoczesny (RUNGE, 1996).

Kolonie i osiedla robotnicze powstawały w regionach tradycyjnych przez cały okres ich uprzemysławiania. Często nazywane „koszarami przemysłu” stanowią dopełnienie procesu industrializacji (PADUCH, 2005). Ich losy były ściśle związane z dziejami zakładów, których pracownicy je zamieszkiwali. Drogi przedsiębiorstw i ich kolonii rozeszły się jednak w okresie restrukturyzacji przemysłu. Dziś wielu zakładów już nie ma, a osiedla i kolonie robotnicze są często jedynym po nich śladem. Takie relikty przemysłowej przeszłości znaleźć można dziś w europejskich tradycyjnych regionach przemysłowych, np. w Zagłębiu Ruhry i w Zagłębiu Południowowalijskim, a także w Polsce, m. in. w ośrodku łódzkim oraz w Zagłębiu Górnśląskim. Stan ich zachowania jest zróżnicowany. Niektóre, uznane za zabytkowe, są ozdobą miast, w których się znajdują, a także ich atrakcją turystyczną. Inne, zaniedbane niszczenia i szpecą okolice, często będąc równocześnie siedliskiem patologii społecznych.

Katowice, stolica regionu śląskiego, są miastem stosunkowo młodym, które rozwinęło się w wyniku industrializacji, z inicjatywy niemieckich przemysłowców. Od momentu nadania praw miejskich w 1865 r. systematycznie rozrastały się poprzez wchłanianie sąsiednich miejscowości, osiągając swoje obecne granice w 1975 r. Dzisiaj to miasto jest zplekiem osad i kolonii, z których większość ma ge-

nezę przemysłową. Osiedla patronackie na terenie współczesnych Katowic powstawały od początku XIX w. aż do lat 80. XX w. W tym okresie wielokrotnie zmieniały się preferowane typy zabudowy tego rodzaju obiektów, od wielorodzinnych budynków mieszkalnych zwanych „familokami”, poprzez domki jedno- lub dwurodzinne i domki fińskie, aż po budownictwo wielorodzinne w postaci bloków z wielkiej płyty. Zmieniał się również standard znajdujących się w nich mieszkań. Część kolonii i osiedli robotniczych Katowic w trakcie rozbudowy miasta uległa zniszczeniu i została zastąpiona inną zabudową, wiele z nich jednak funkcjonuje do dziś, chociaż niewielu mieszkańców pamięta jeszcze o ich dawnej funkcji.

Celem artykułu jest identyfikacja w przestrzeni miejskiej Katowic kolonii i osiedli robotniczych, analiza ich rozmieszczenia oraz ocena stanu ich zachowania. Zrealizowanie zamierzonego celu wymagało w pierwszej kolejności zlokalizowania w obrębie miasta obiektów patronackich, a także miejsc, gdzie niegdyś one występowały, co pozwoliło określić ich liczbę, rozmiary oraz rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej. Następnie dokonano analizy historii poszczególnych obiektów, ze szczególnym uwzględnieniem informacji: kiedy powstał, na potrzeby jakiego zakładu, oraz w przypadku osiedli już nieistniejących, co znajduje się na jego miejscu? W celu pełniejszej charakterystyki, a także oceny stanu zachowania przeprowadzono badania terenowe, oraz analizę porównawczą obiektów między sobą. Wyniki obserwacji zestawiono w tab. 1 oraz przedstawiono na rys. 1–3.

Na potrzeby pracy wykorzystano materiały źródłowe dotyczące Katowic, ich dzielnic, osiedli, kolonii oraz regionu śląskiego, zgromadzone w wyniku analizy studialnej w bibliotekach, muzeach, archiwach i urzędach. W większości były to opracowania publikowane, jak: monografie, artykuły, materiały konferencyjne czy materiały kartograficzne, korzystało również z niepublikowanych danych uzyskanych od różnych instytucji i osób prywatnych.

IDENTYFIKACJA KATOWICKICH KOLONII I OSIEDLI ROBOTNICZYCH

W wyniku wnikliwej analizy źródeł historycznych i kartograficznych zlokalizowano na terenie dzisiejszych Katowic 34 kolonie i osiedla robotnicze (tab. 1, rys. 1–3). Różnią się one czasem powstania, typem zabudowy, standardem mieszkań oraz stopniem i stanem zachowania w przestrzeni miasta.

Wiek katowickich kolonii i osiedli jest zróżnicowany: 65% z nich powstało w XIX w., z czego połowa do roku 1850, a druga połowa – po roku 1850. Pozostałe obiekty patronackie pochodzą z XX w.,

przy czym powstawały one w IV głównych etapach: I – zaraz na początku stulecia, II – w okresie międzywojennym, III – zaraz po II wojnie światowej oraz IV – w okresie Polski Ludowej (tab. 1).

Większość XIX-wiecznych kolonii powstała przy niewielkich zakładach, a ich nazwa była taka sama, jak nazwa kopalni czy huty. Do takich obiektów należą kolonie: Agnieszka, Alfred, Amanda, Huta Arnold, Norma, Wilhelmina i Zuzanna (tab. 1). Wszystkie wymienione powyżej kolonie przetrwały dłużej niż zakład, dla którego je zbudowano, i służyły później robotnikom innych, sąsiednich hut i kopalń, ich pierwotna nazwa jednak się zachowała. Nazwy innych obiektów z tego okresu nawiązywały czasem do przeszłości regionu, np. kolonia Szabelnia wzięła swoją od znajdującej się niegdyś w jej sąsiedztwie wytwórni szabel, albo do charakteru geograficznego – jak w przypadku kolonii Stawiska, powstałej na obszarze pełnym stawów, czy też kolonii Bagno, utworzonej na bagnistym terenie (SZARANIEC, 1980).

W XIX w. obok małych kolonii powstały też dwa duże osiedla robotnicze: Załęże i Murcki. Pierwsze z nich umiejscowione zostało przez właścicieli kopalni „Kleofas”, spółkę Giesches Erben, w zachodniej części XIII-wiecznej wsi Załęże. Wschodnią jej część krótko po tym zagospodarowała Huta Baildon. Wybudowane przez oba przedsiębiorstwa wielorodzinne domy robotnicze, wolnostojące i typu kamienicowego, wyparły pierwotną wiejską zabudowę osady i całkowicie zmieniły jej charakter na robotniczy. Drugie duże osiedle z tego okresu wyrosło przy najstarszej kopalni węgla kamiennego na terenie dzisiejszych Katowic – „Emanuelsegen”, z inicjatywy książąt Pruskich. Obszar ten początkowo prawie niezamieszkały; poprzez systematyczne budowanie nowych wielorodzinnych domów dla pracowników kopalni, stał się dużą osadą robotniczą, która w późniejszym okresie była nawet samodzielnym miastem. Dziś oba osiedla stanowią samodzielne dzielnice Katowic (SZARANIEC, 1980; BOROWY, 1992, 1997; JEDYNAK, 2004).

Do najstarszych XX-wiecznych obiektów patronackich, a zarazem najciekawszych pod względem urbanistycznym, zaliczają się osiedla Giszowiec i Nikiszowiec, oraz kolonia Boże Dary. Powstały one jeszcze pod panowaniem niemieckim. Dwa pierwsze z nich są jedynymi katowickimi osiedlami uznanymi za zabytkowe. Zawdzięczają to swojej unikatowości, która wynika z ich dokładnego zaplanowania przez inicjatora budowy A. Uthemanna oraz architektów E. i G. Zillmanów (GŁĄZEK, 1996).

Po I wojnie światowej, gdy Katowice znalazły się w Państwie Polskim, z inicjatywy władz wojewódzkich, w myśl programu budowy kolonii robotniczych z 1926/27, powstały dwa obiekty, składające się z domków dwurodzinnych: Osiedle Nikosa

Tabela 1. Kolonie i osiedla robotnicze Katowic
Table 1. Worker's estates in Katowice

Lp.	Nazwa osiedla lub kolonii	Czas powstania	Miejsce pracy mieszkańców osiedla / kolonii	Dzielnica Katowic	Rodzaj zabudowy			Stan zagospodarowania			Obecna funkcja obiektu
					Familioki	Domki jedno- / dwurodzinne	Blokowisko	zachowana	częściowo zachowana	nie zachowana	
1	Agnieszka	lata 40. XIX w.	huta cynku „Agnes”, zakłady Hohenlohe, kopalnia „Król”	Dąb	+				+		budynki mieszkalne
2	Alfred	poł. XIX w.	kopalnia „Alfred”, kopalnia „Hohenlohe”	Wełnowiec	+				+		osiedle domków jednorodzinnych
3	Amanda	I poł. XIX w.	kopalnia „Agnieszka – Amanda”, kopalnia „Giesche”	Janów	+					+	zakłady przemysłowe
4	Bagno	I poł. XIX w.	kopalnie „Elfriede” i „Vitus”, huta cynku „Bernhardi”	Roździeń / Zawodzie	+					+	węzeł drogowy E-22a – Katowice – Mysłowice
5	Borki	pocz. XIX w.	huta żelaza „Dietrich”, kopalnia „Polska”	Roździeń	+	+		+			
6	Boże Dary	pocz. XX w.	kopalnia „Böer”	Kostuchna	+	+		+			
7	Dwunastu Apostołów	koniec XIX w.	kopalnia „Wujek”	Załęska Hałda		+		+			
8	Finy	lata 40./50. XX w.	kopalnia „Kleofas”	Załęska Hałda		+				+	osiedle Witosa
9	Fryderyka	lata 50. XIX w.	zakłady Hohenlohe	Wełnowiec	+			+			
10	Giszowiec	pocz. XX w.	kopalnia „Giesche”	Janów		+			+		osiedle Staszica
11	Huta Arnold	1841 r.	huta cynku „Arnold”	Janów		+			+		domki jednorodzinne
12	Karbowa	I poł. XIX w.	huty cynku „Henrietta” i „Emma”	śródmieście	+					+	osiedle Paderewskiego
13	Kamionka	poł. XIX w.	huta cynku „Henrietta”	Brynów	+					+	budynek Centralnego Ośrodka Informatyki Górniczego przy rondzie Mikołowskim
14	Kokociniec	XIX i XX w.	huta żelaza „Ida”	Kokociniec		+				+	bloki mieszkalne
15		lata 70. XX w.	kopalnia „Śląsk”				+	+			
16	Kolonia Wysockiego	lata 40./50. XX w.	kopalnia „Wieczorek”	Janów		+		+			
17	Koszutka	XIX w.	huty cynku „Fanny”, „Franz” i huta żelaza „Marta”	Koszutka	+	+				+	osiedle mieszkaniowe Koszutka z lat 50
18	Morawa	lata 60. XIX w.	huta cynku „Wilhelmina”	Roździeń	+			+			
19	Murcki	II poł. XIX w.	kopalnia „Emanuelsegen”	Murcki	+			+			
20	Nikiszowiec	pocz. XX w.	Kopalnia „Giesche”	Janów	+			+			
21	Norma	poł. XIX w.	huta cynku „Norma”	Bogucice	+				+		
22	Obroki	II poł. XIX w.	kopalnia „Kleofas”	Obroki	+			+			
23	Osiedle Belojannisa	1927–1928	kopalnia „Kleofas”	Załęże		+		+			
24	Osiedle Fińskich Domków	lata 40./50. XX w.	kopalnia „Katowice”	Bogucice		+				+	osiedle Kukuczki
25	Osiedle Fińskich Domków	lata 40./50. XX w.	kopalnia „Boże Dary”	Kostuchna		+		+			
26	Osiedle Michalskiego	lata 80./ 90. XX w.	Huta metali Nieżelaznych „Szopienice”	Dąbrówka Mała			+	+			
27	Osiedle Staszica	lata 60. XX w.	kopalnia „Wieczorek”, kopalnia „Staszic”	Giszowiec			+	+			
28	Pniaki	XIX w.	kopalnia „Gute Zuflucht”, huta cynku „Scheller”	Dąbrówka Mała	+			+			
29	Stawiska	pocz. XIX w.	huta cynku „Uthemann”	Szopienice		+				+	

30	Szabelnia	I poł. XIX w.	huta cynku „Wilhelmina”	Szopienice	+			+		
31	Wilhelmina	lata 40. XIX w.	huta cynku „Wilhelmina”	Szopienice	+				+	zakłady Huty Metali Nieżelaznych
32	Załęże	II poł. XIX w.	kopalnia „Kleofas”, huta żelaza „Baildon”	Załęże	+			+		
33	Zuzanna	lata 60. XIX w.	kopalnia „Sussane”	Janów	+					węzeł komunikacyjny A4 z drogą Bielsko – Warszawa
34		1937–1938	kopalnia „Wujek”	Stara Ligota		+		+		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: SZARANIEC (1980, 2003), RZEWICZOK (1993), SZARANIEC, ZŁOTY (2006)

Belojanisa w Załężu i kolonia kopalni „Wujek” w Starej Ligocie (GŁAZEK, 2005). Pozostałe XX-wieczne kolonie wybudowano już po II wojnie światowej. Zaraz po jej zakończeniu powstały 3 osiedla fińskich domków na Załęskiej Hałdzie, w Bogucicach i w Kostuchnie, przeznaczone na potrzeby pracowników zlokalizowanych tam kopalń oraz przesiedleńców, którzy również tam mieli znaleźć zatrudnienie, oraz Kolonia Wysockiego w Janowie. Podczas ostatniego etapu budownictwa patronackiego, w okresie Polski Ludowej, wybudowano 3 osiedla bloków z wielkiej płyty w Dąbrówce Małej, Kokocińcu oraz Giszowcu (tab. 1).

TYPY ZABUDOWY ORAZ STAN ZACHOWANIA KATOWICKICH OSIEDLI I KOLONII PATRONACKICH

Zabudowa katowickich osiedli patronackich jest zróżnicowana, można jednak wyróżnić 3 główne jej typy:

1. wielorodzinne budynki mieszkalne z czerwonej cegły, czasem otynkowane, wolnostojące lub typu kamienicowego, zwane „familokami”,
2. jedno- lub dwurodzinne domki, czasem szeregowe, murowane lub drewniane (tzw. fińskie), z niewielkimi ogródkami,
3. bloki mieszkalne z wielkiej płyty, zwane potocznie „blokowskami”.

Ponad połowa obiektów patronackich w Katowicach należy do pierwszego typu zabudowy, przy czym większość familoków pochodzi z XIX w., wyjątek stanowią budynki osiedla Nikiszowiec z początku XX w. Standard mieszkań w familokach był zróżnicowany, nawet w obrębie jednej kolonii. Niektóre mieszkania były ciasne, pozbawione wody i kanalizacji, inne były przestronne, czasem nawet 2-pokojowe, z toaletą na korytarzu lub w mieszkaniu. Mieszkańcom każdego lokalu przysługiwała ponadto komórka, gdzie często hodowano króliki, gołębie albo nawet świnię.

Mieszana zabudowa, składająca się z familoków i domków jednorodzinnych charakteryzowała 3 katowickie kolonie: Borki, Boże Dary i Koszutkę. Zdecydowanie więcej było kolonii domków jedno-

lub dwurodzinnych: są to XIX-wieczne kolonie Dwunastu Apostołów, Huta Arnold, Kokociniec i Stawiska, oraz pochodzące z XX w.: Giszowiec, Os. Belojanisa, kolonia na Starej Ligocie i Kolonia Wysockiego, a także 3 osiedla fińskich domków. Najmłodsze 3 osiedla: Michalskiego, Staszica i Kokociniec składają się z wielopiętrowych bloków mieszkalnych z wielkiej płyty.

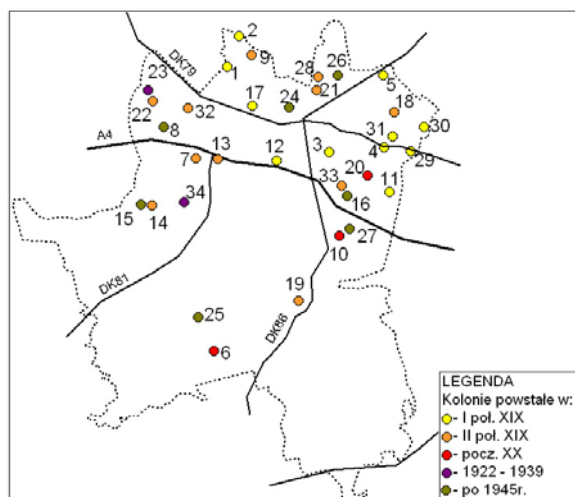
Wśród wyszczególnionych w tab. 1 kolonii z XIX w., aż 9 zachowało się do dziś, 5 zachowanych jest częściowo, a 8 znikło z krajobrazu miasta. Zachowane kolonie to: Borki, Dwunastu Apostołów, Fryderyka, Morawa, Murcki, Obroki, Pniaki, Szabelnia i Załęże. Do zachowanych częściowo zaliczają się: Agnieszka, Alfred, Huta Arnold, Norma i Wilhelmina. Po pozostałych praktycznie nie ma śladu, lub istnieją jako nazwy na mapie. Na miejscu tych kolonii znajdują się dzisiaj głównie wybudowane w późniejszych okresach osiedla mieszkaniowe, składające się przeważnie z wysokich bloków, jedynie na miejscu kolonii Alfreda powstało osiedle domków jednorodzinnych. Oprócz potrzeb budownictwa mieszkaniowego, kolonie wyburzano pod rozbudowę dróg i zakładów przemysłowych (tab. 1).

Większość powstałych w XX w. kolonii i osiedli istnieje do dziś. Nie zachowały się jedynie dwa osiedla fińskich domków – na Załęskiej Hałdzie i w Bogucicach. Na ich miejscu powstały duże osiedla bloków mieszkalnych – osiedle Witosza i osiedle Kukuczki. Częściowemu zniszczeniu uległo również osiedle Giszowiec, gdzie na miejscu zabytkowych domków powstały bloki osiedla Staszica.

ROZMIESZCZENIE KOLONII I OSIEDLI ROBOTNICZYCH W KATOWICACH

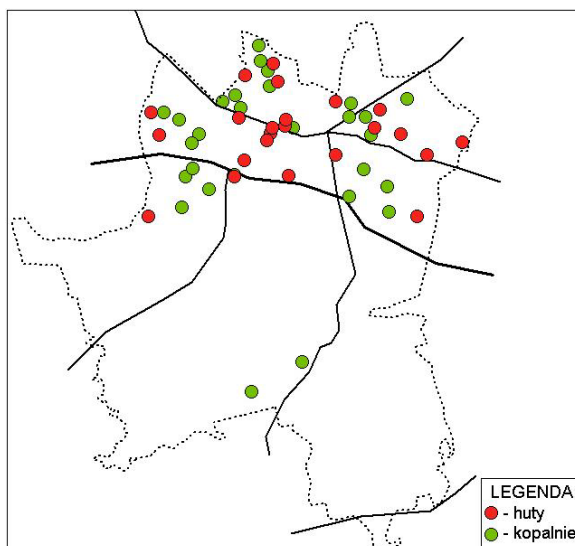
Analizując rozmieszczenie kolonii i osiedli patronackich na terenie dzisiejszych Katowic (rys. 1) zauważyć można ich większą koncentrację w północnej i wschodniej części miasta, oraz ich małą liczbę na południu. Układ ten jest analogiczny do rozmieszczenia hut i kopalń (rys. 2), co wyraźnie świadczy o tym, że kolonie powstawały w pobliżu zakładów, których robotnicy je zamieszkiwali. Ale

nie każdy zakład prowadził budownictwo patronackie: niektóre z nich nie zajmowały się losem swoich pracowników. Bywało również, że pewne osiedla robotnicze służyły więcej niż jednemu zakładowi. Były ponadto też i takie przedsiębiorstwa, które posiadały więcej niż jedną kolonię (tab. 1).

Rys. 1. Rozmieszczenie kolonii i osiedli robotniczych w Katowicach z uwzględnieniem czasu ich powstawania (numeryacja – por. tab. 1)

Fig. 1. Location of worker's estates in Katowice, considering the time they were built (numbering as in table 1)

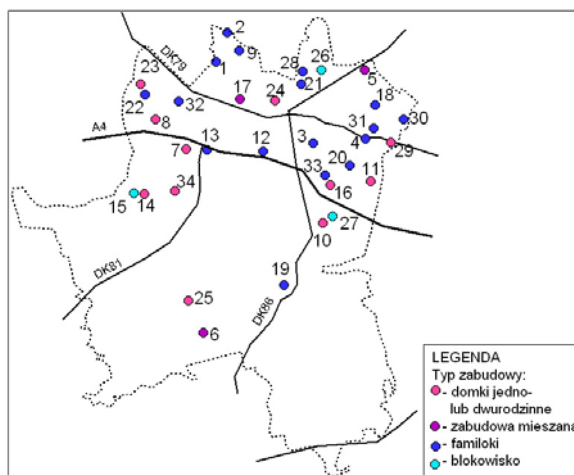

Rys. 2. Rozmieszczenie hut i kopalń na terenie Katowic
Fig. 2. Location of foundries and coal mines in Katowice

Wraz z rozwojem przemysłu, w przestrzeni miejskiej przybywało osiedli patronackich. Najstarsze kolonie, z I połowy XIX w., położone są głównie we wschodniej części Katowic – w Szopienicach, Roźdzeniu i Janowie, oraz na północy – w Dębie, Welnowcu i na Koszutce. Te z II połowy XIX w. znajdują się na północy – w Welnowcu i Dąbrówce Małej, na zachodzie – na Załężu, Brynowie, Za-

łęskiej Hałdzie i Kokocińcu, oraz na południu – w Murckach. Osiedla XX-wieczne uzupełniły sieć istniejących obiektów, niektóre częściowo zastępując. 4 z nich zlokalizowano na wschodzie – w Janowie, 2 na północy – w Bogucicach i Dąbrówce Małej, 4 na zachodzie – w Załężu, na Załęskiej Hałdzie, w Starej Ligocie i Kokocińcu, oraz 2 na południu – w Kostuchnie (rys. 1, tab. 1.).

Badając rozmieszczenie osiedli patronackich w przestrzeni miejskiej warto zwrócić uwagę na lokalizację obiektów o różnych typach zabudowy (rys. 3). Nie ulega wątpliwości, iż większość z nich stanowią kolonie o zabudowie typu familoki: znajdują się one we wszystkich częściach miasta. Interesująco układają się kolonie domków jedno- lub dwurodzinnych, uwzględniając również obiekty o zabudowie mieszanej: ciągną się one pasmowo wzdłuż wschodniej i zachodniej granicy miasta. Blokowska natomiast uzupełniła sieć kolonii o obiekty na zachodzie, wschodzie i północy.

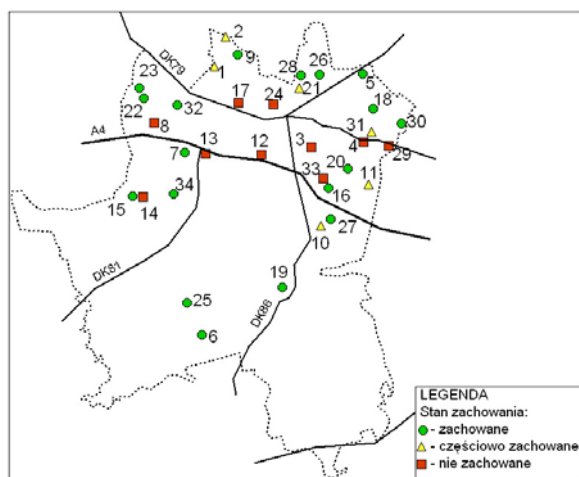

Rys. 3. Rozmieszczenie kolonii i osiedli robotniczych w Katowicach z uwzględnieniem typu ich zabudowy (numeryacja jak w tab. 1)

Fig. 3. Location of worker's estates in Katowice, considering the type of their buildings (numbering as in table 1)

Analiza rozmieszczenia kolonii według stanu ich zachowania (rys. 4), pozwala stwierdzić, że likwidacji uległy głównie najstarsze obiekty, leżące wokół ścisłego centrum Katowic. Jest to zrozumiałe i związane z potrzebą rozbudowy tej ważnej części miasta. Funkcja zajmowanej przez nie przestrzeni nie uległa jednak w większości przypadków zmianie – zostały zastąpione przez nowocześniejsze osiedla mieszkaniowe (Koszutka, os. Paderewskiego czy os. Kukuczki). Dwa osiedla zlikwidowane w zachodniej części miasta również zostały zastąpione blokowskimi, natomiast nieistniejące dziś kolonie we wschodniej części znikły w związku z rozbudową sieci drogowej. Kolonie częściowo zlikwidowane również należą do grupy najstarszych i położone są we wschodniej i północnej części miasta.

Rys. 4. Rozmieszczenie kolonii i osiedli robotniczych w Katowicach, z uwzględnieniem stanu ich zachowania (numeryacja jak w tab. 1)

Fig. 4. Location of worker's estates in Katowice, considering their preservation (numbering as in tab. 1.)

Również w ich przypadku, w większości zachowano funkcję mieszkaniową przestrzeni, którą zajmowały. Jedynie położona na wschodzie kolonia Wilhelmína została częściowo wyburzona pod rozbudowę zakładów przemysłowych.

PODSUMOWANIE

Celem artykułu była identyfikacja kolonii i osiedli robotniczych w przestrzeni miejskiej Katowic, analiza ich rozmieszczenia oraz ocena stanu ich zachowania. Wobec tego, w wyniku przeprowadzonych badań, ustalono następujące rezultaty:

- w Katowicach licznie występowały i nadal występują kolonie i osiedla robotnicze, w obecnych granicach miasta zidentyfikowano ich 34,
- katowickie kolonie i osiedla robotnicze powstawały przez cały okres uprzemysławiania miasta, 65% z nich pochodzi z XIX w., pozostałe wybudowano w XX w.,
- w Katowicach powstawały zarówno niewielkie kolonie robotnicze, jak i duże osiedla patronackie, dwa z nich: Giszowiec i Nikiszowiec, odznaczające się unikatowymi założeniami architektonicznymi, są obiektami zabytkowymi,
- ponad połowa obiektów patronackich w badanym mieście charakteryzuje się zabudową typu „familoki”, wśród pozostałych 7 z nich tworzą domki jedno- lub dwurodzinne, 3 mają zabudowę mieszaną złożoną z „familoków” i domków jedno- lub dwurodzinnych, a 3 najmłodsze zabudowane są blokami z wielkiej płyty,
- kolonie i osiedla robotnicze lokalizowano głównie w północnej i wschodniej części miasta, przy ich małej liczbie na południu, ich rozmie-

szczenie jest analogiczne do rozmieszczenia hut i kopalń na terenie Katowic,

- z 34 katowickich kolonii i osiedli patronackich 18 zachowało się do dziś, 6 uległo częściowemu zniszczeniu, a 10 nie przetrwało do współczesności,
- w miejscu niezachowanych kolonii robotniczych znajdują się obecnie głównie osiedla mieszkaniowe, obiekty te wyburzano również pod rozbudowę centrum miasta, sieci drogowej i zakładów przemysłowych.

Po podsumowaniu ustaleń badawczych stwierdzić można, że budownictwo patronackie jest mocno wrosnięte w tkankę miejską Katowic, w której funkcjonuje od 200 lat. Jednocześnie jest ono reliktem industrialnej przeszłości miasta, które obecnie ulega przemianom charakterystycznym dla epoki postindustrialnej. Z przestrzeni miejskiej znikają kolejne zakłady przemysłowe, ich kolonie i osiedla robotnicze jednak pozostają, co więcej, mimo złego stanu technicznego nadal pełnią ważną funkcję mieszkaniową.

LITERATURA

- Borowy R., 1992: Kopalnia „Kleofas” 1792–1992. Wydawnictwo DANROM, Katowice.
- Borowy R., 1997: Wczoraj – dziś – jutro... kopalni „Katowice-Kleofas”. Historia Węglem Pisana. Usługi Poligraficzno-Wydawnicze Piotr Tyrtania, Katowice.
- Głazek D., 1996: Janów i jego zabytki architektury. W: Zacher E. (red.): Janów, Nasza Mała Ojczyzna. Wydawnictwo BORGIS, Katowice: 19–27.
- Głazek D., 2005: Gdzie mieszkał ongiś robotnik? W: Bożek G. (red.): Historyczne osiedla robotnicze. Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9–10 września 2005. Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice: 8–16.
- Jedynak Z., 2004: Rozwój górnictwa węglowego w okolicach Katowic (do 1922) i jego wpływ na przemiany ludnościowe regionu. W: Katowice w 138 rocznicę uzyskania praw miejskich. Instytut Górnośląski, Katowice.
- Paduch E., 2005: Wstęp. W: Bożek G. (red.): Historyczne osiedla robotnicze. Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9–10 września 2005. Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice: s. 7.
- Runge J., 1996: Struktura rynku pracy regionu tradycyjnego i jego otoczenia na przykładzie województwa katowickiego. UŚ, Katowice.
- Rzewiczok U., 1993: Powstanie i rozwój przestrzenny „Wielkich” Katowic (1924–1939) – przyczynek do dziejów miasta. W: Kronika Katowic, t. IV. Muzeum Historii Katowic, Katowice.
- Szaraniec L., 1980: Osady i osiedla Katowic. Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Szaraniec L., 2003: Katowice w dawnej i współczesnej fotografii. Muzeum Śląskie, Katowice.
- Szaraniec L., Złoty A., 2006: Narodziny miasta Katowice. Bractwo Gospodarcze Związku Górnośląskiego, Katowice.